

ΔΥΟ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟΙ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΑΠΟ ΤΗ ΒΕΡΟΙΑ*

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής στο οικόπεδο του κ. Χρήστου Σαρηγιαννίδη, που βρίσκεται στη γωνία της οδού 'Ιωνος και της παρόδου 16ης Οκτωβρίου, έχω από τα δυτικά τείχη της Βέροιας, αποκαλύφθηκε το 1978 τμήμα του νεκροταφείου της αρχαίας πόλεως (σχ. 1, πίν. 1α).

Συνολικά ερευνήθηκαν πενήντα δύο τάφοι, που ήταν προσανατολισμένοι από τα δυτικά προς τα ανατολικά. Από αυτούς οι πενήντα ήταν κιβωτιόσχημοι, λαξευμένοι μέσα στον πώρινο βράχο, ένας καμαροσκεπής και μια μαρμάρινη σαρκοφάγος ακόσμητη, με αετωματικό κάλυμμα. Οι τάφοι συνήθως καλύπτονταν με μαρμάρινες πλάκες ή πωρόλιθους. Στον τάφο Τ₁, ανάμεσα στις καλυπτήριες πλάκες (πίν. 1β), υπήρχε, πιθανόν σε δεύτερη χρήση, και μια ενεπίγραφη με την επιγραφή:

*MΗΜΟΡΙΟΝ
ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ
ΡΑΠΤΟΥ
ΥΠΟΛΙΑΚΟΝΟΥ*

Το όνομα Μαρτύριος απαντά και σε άλλες επιτύμβιες επιγραφές παλαιοχριστιανικών χρόνων. Π.χ. έχουμε ΜΗΜΟΡΙΟΝ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ στην 'Εδεσσα¹ και ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΔΙΑΦΕΡΟΝ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ στη Θεσσαλονίκη².

Στην ίδια περιοχή της Βέροιας είχαν επισημανθεί παλιότερα και άλλοι λαξευτοί τάφοι ελληνιστικών χρόνων³, καθώς και σισιάδες παλαιοχριστιανικών τάφων, που ήταν κατά κανόνα κιβωτιόσχημα ορύγματα μέσα στον

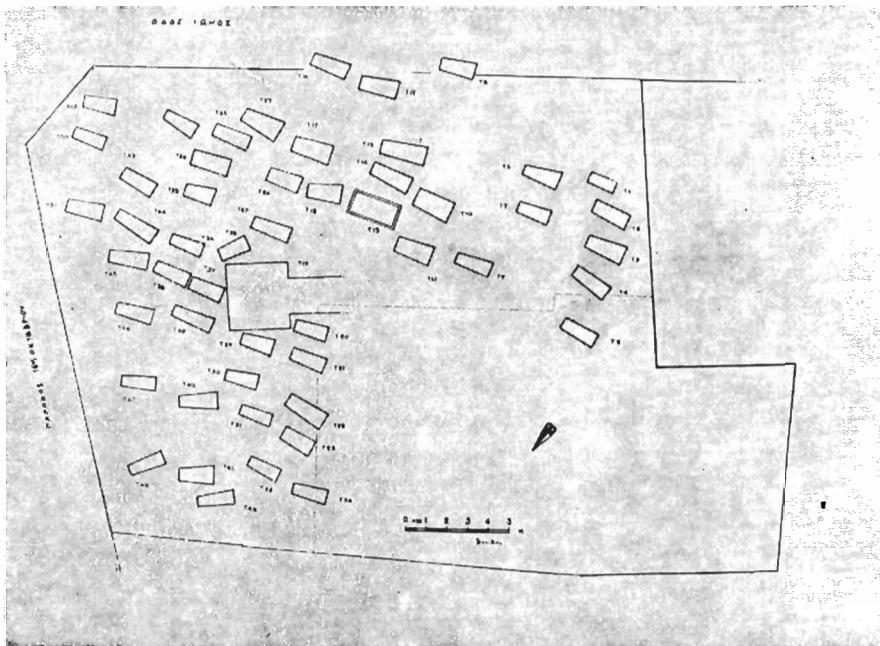
* Η εργασία αυτή αποτέλεσε θέμα ανακοίνωσης στο Ε' Συμπόσιο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας στη Θεσσαλονίκη κατά το 1985. Σε συντομευμένη μορφή δημοσιεύτηκε και στο ΑΔ 33 (1978), Β₂, Χρονικά, 273-279.

1. D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle*, Paris 1983, σ. 38, αριθμ. 17,2.

2. D. Feissel, ί.π., σ. 141, αριθμ. 150, 2 όπου και σχετική βιβλιογραφία.

3. Στ. Δρούγος - Γ. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βέροιας, Αθήναι 1980, σ. 14. V, σ. 17-18 και τοπογραφικό διάγραμμα αριθμ. 22, 23, 24 και 26.

μαλακό ημίβραχο¹. Φαίνεται λοιπόν ότι το είδος των λάξευτών τάφων ήταν πάρα πολύ διαδεδομένο από την ελληνιστική περίοδο στη Βέροια, όπου το ασβεστολιθικό πέτρωμα έδινε τη δυνατότητα για εύκολη και συγχρόνως ασφαλή λάξευση².

Σχ. 1. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαργιγιαννίδη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Οι περισσότεροι από τους τάφους που ανασκάφηκαν στο οικόπεδο δεν παρουσίαζαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ούτε περιείχαν κτερίσματα. Αξιολογότεροι είναι οι τάφοι T₁₂ και T₁₃, που βρίσκονται δίπλα δίπλα στο νότιο άριο του οικοπέδου.

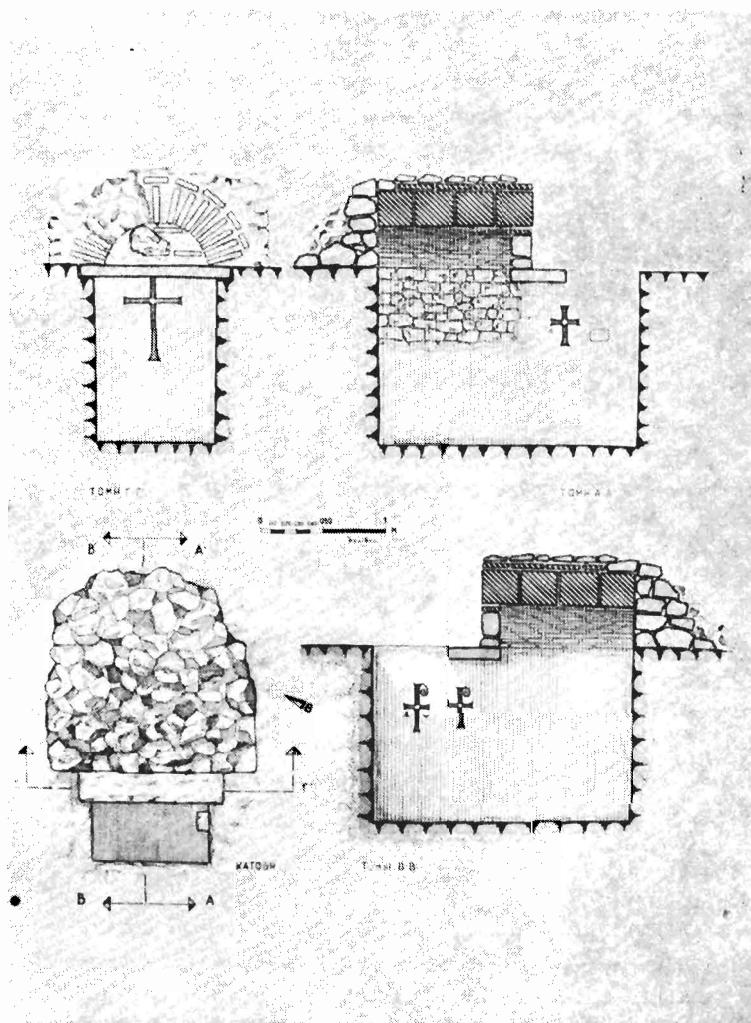
Tάφος T₁₂

Αποτελείται από ορθογώνιο θάλαμο (διαστ. $2,00 \times 0,97 \times 0,93$) σκαμμένο μέσα στον πώρινο ημίβραχο (σχ. 2, πίν. 2a). Στεγάζεται με κτιστή ημικυλινδρική καμάρα, κατασκευασμένη με πλίνθους και πελεκητούς πώρινους λίθους. Η προσπέλαση στον τάφο γίνεται από ένα ορθογώνιο στόμιο που

1. ΑΔ 32 (1977), Β₈, Χρονικά, 233.

2. Μ. Ανδρόνικος, Ελληνιστικός τάφος Βέροιας, ΑΕ 1955, 23.

δημιουργείται με τη διακοπή της συνέχειας της καμάρας στο δυτικό άκρο της. Για να διευκολύνεται η κάθοδος υπάρχει μια πέτρα που προεξέχει σαν βαθμίδα από το νότιο τοίχο. Το στόμιο καλυπτόταν από μια μαρμάρινη πλάκα με δύο χάλκινους κρίκους στην άνω επιφάνεια για να είναι δυνατή η ανύψωσή της.

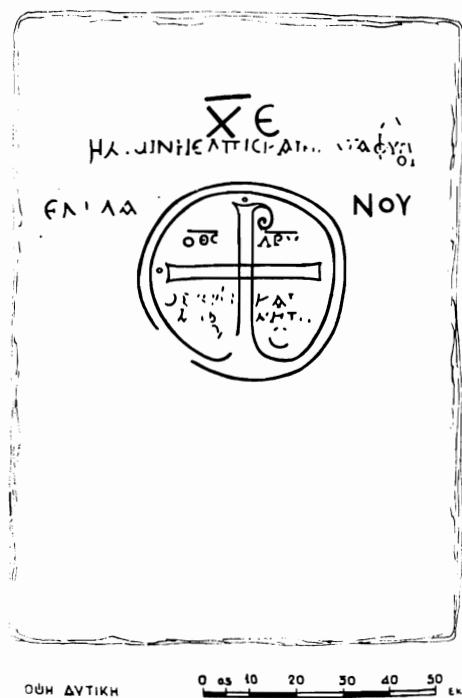
Σχ. 2. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαργιαννίδη. Τάφος Τ₁₂. Κάτοψη και τομές.

Από αρχιτεκτονική άποψη ο τάφος ανήκει στον απλούστερο τύπο των καμαρωτών παλαιοχριστιανικών τάφων.

Τα εσωτερικά τοιχώματα είναι επιχρισμένα με υπόλευκο κονίαμα και κοσμούνται με μονογράμματα του Χριστού, πορφυρού χρώματος. Τα μονογράμματα έχουν τη μορφή λατινικού σταυρού, του οποίου η επάνω κεραία απολήγει σε Ρ. Μερικοί από τους σταυρούς συνοδεύονται και από τα αποκαλυπτικά γράμματα Α και Ω (σχ. 2, πίν. 1γ).

Τα σταυροειδή αυτά μονογράμματα ερμηνεύονται ως εξής σε χωρίο που αποδίδεται στον Εφραίμ τον Σύρο:¹ «Διατί ίστοροῦμεν ἐν διαφόροις τόποις ἐκ τοῦ σταυροῦ Α καὶ Ω, δτὶ ἀρχὴ καὶ τέλος ὁ σταυρωθεὶς ἐν αὐτῷ ὑπάρχει, τὸ δὲ ἐπάνω Ρ σημαίνει βοήθεια, ψηφιζόμενον ἑκατόν». Δηλαδὴ τα γράμματα της λέξεως βοήθ(ε)ια, μεταφραζόμενα σε αριθμούς δίνουν το ἀθροισμα εκατό (2+70+8+9+10+1).

Στη δυτική στενή πλευρά του τάφου το σταυροειδές μονόγραμμα είναι εγγεγραμμένο σε κύκλο και πλαισιώνεται από επιγραφή (σχ. 3, πίν. 2β).

Σχ. 3. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαρηγιαννίδη. Τάφος Τ₁₂.
Λεπτομέρεια της δυτικής όψης.

1. Εκδ. Assemani, 1872, III, 477.

Επάνω και έξω από τον κύκλο διαβάζουμε Χ(ΡΙΣΤ)Ε ΗΜΩΝ Η ΕΛΠΙΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟΝ και παρακάτω ΕΛΙΛΑΝΟΥ, που ίσως είναι το όνομα του νεκρού. Μέσα στον κύκλο και ανάμεσα στα διάκενα των κεραιών αναγράφεται: Ο Θ(ΕΟ)C ΑΡΧ(ΩΝ) σε συντομογραφίες και από κάτω ίσως θα μπορούσαμε να συμπληρώσουμε ΟΥΡΑΝΙΟC ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗC Δηλαδή όλο μαζί θα ήταν: Ο ΘΕΟC ΑΡΧΩΝ ΟΥΡΑΝΙΟC ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗC. Αυτό βέβαια με πολλή επιφύλαξη, διότι η φθορά των γραμμάτων στους τελευταίους στίχους είναι μεγάλη. Η επιγραφή αυτή δεν αποκλείεται να είναι παρμένη από κάποια επιτάφια ευχή ή νεκρώσιμη ακολουθία.

Οι ζωγραφιστοί σταυροί στα εσωτερικά τοιχώματα του τάφου και τα ιερά κείμενα που τους συνοδεύουν είναι σύμβολα αποτροπαϊκά εναντίον της επήρειας των πονηρών πνευμάτων, όπως άλλωστε και οι μεταλλικοί σταυροί που πολλές φορές τοποθετούνται μαζί με το νεκρό¹.

Για τη χρονολόγηση του τάφου το μόνο στοιχείο που θα μπορούσε να μας βοηθήσει είναι η μορφή των σταυροειδών μονογραμμάτων με το Ρ στην κορυφή, που αποτελεί ενδιάμεσο τύπο ανάμεσα στον απλό σταυρό και στο συνηθισμένο μονόγραμμα, που σχηματίζεται από τη διασταύρωση του Ρ και του Χ². Ο τύπος του σταυροειδούς μονογράμματος, που το συναντούμε σε επιγραφές και νομίσματα, εμφανίζεται γύρω στα μέσα του 4ου αι. τόσο στην Ανατολή όσο και στη Ρώμη και από κει στη συνέχεια διαδίδεται στις δυτικές επαρχίες του ρωμαϊκού κράτους³.

Συνεπώς τα μέσα του 4ου αι. πρέπει να αποτελέσουν terminus post quem για τη χρονολόγηση του τάφου της Βέροιας. Μια χρονολόγηση λίγο μετά τα μέσα του 4ου αι. φαίνεται πολύ πιθανή, αν λάβουμε υπόψη το συνδυασμό των μονογραμμάτων με τα αποκαλυπτικά γράμματα Α και Ω, τα οποία προστίθενται αυτή την εποχή⁴.

Τάφος T_{13}

Πρόκειται για κιβωτιόσχημο, τραπεζιοειδή τάφο (διαστ. $1,96 \times 0,98 \times 0,68$) που είναι κι αυτός λαξευμένος στο βράχο. Καλυπτόταν από τρεις μαρμάρινες πλάκες (σχ. 4).

Τα πλευρικά τοιχώματα του τάφου είναι επιχρισμένα με κονίαμα ωχροκίτρινο και κοσμούνται με τοιχογραφίες, που έχουν πάθει αρκετές φθορές

1. Δ. Πάλλας, Σαλαμινιακά. Γ'. Οι τάφοι, ΑΕ 1970-1951, 167, σημ. 3, όπου και παραδείγματα.

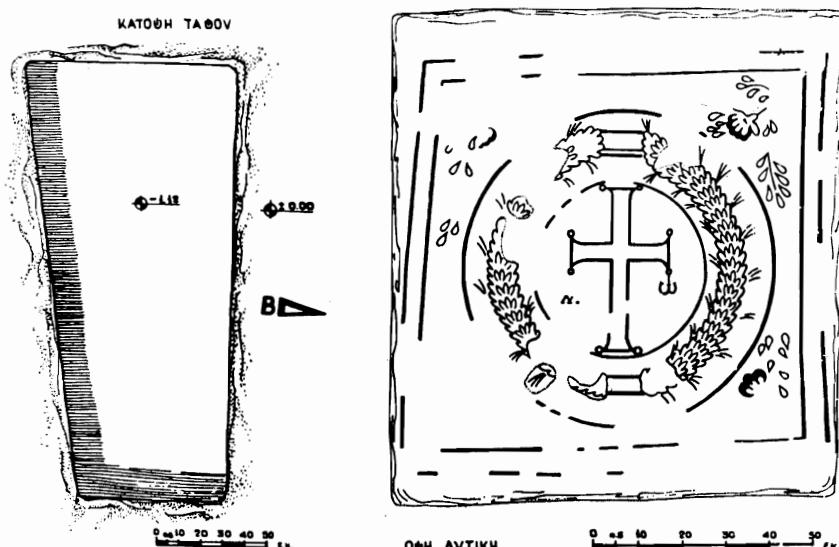
2. I. Κ ο τ σ ώ ν η c, Τα χρονολογικά ζητήματα του σταυρού και των μονογραμμάτων και εν Αθήναις 1939, σ. 89.

3. Κ ο τ σ ώ ν η c, δ.π., σ. 89 κ.ε., 91 κ.ε. και πίν. I.

4. Κ ο τ σ ώ ν η c, δ.π., σ. 91 και πίν. II.

από την υγρασία. Στην ανατολική μάλιστα πλευρά έχουν καταστραφεί τελείως.

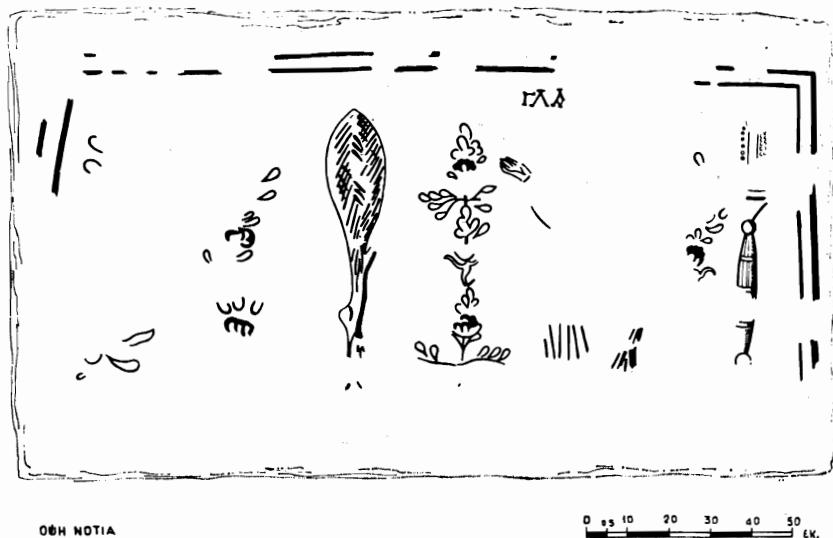
Ο διάκοσμος του τάφου αυτού, σε αντίθεση με τη λιτότητα του προηγουμένου, ακολουθεί άλλη κατεύθυνση. Η κάθε πλευρά του πλαισιώνεται στις παρυφές από μια ταινία πορφυρού χρώματος, ανάμεσα σε δύο λεπτές μαύρες γραμμές. Στη δυτική στενή πλευρά (σχ. 4, πίν. 3α) εικονίζεται λατινικός σταυρός, με σταγόνες στα διαπλατυσμένα άκρα των κεραιών, που περικλείεται από δύο ομόκεντρους κύκλους με ένα πολύφυλλο στεφάνι δάφνης ενδιάμεσα. Κάτω από τις οριζόντιες κεραίες του σταυρού υπάρχουν τα αποκαλυπτικά γράμματα Α και Ω. Τις γωνίες ανάμεσα στον κύκλο και το πλαϊσιο συμπληρώνουν φυλλοφόρα κλαδιά με λουλούδια.

Σχ. 4. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαρηγιαννίδη. Τάφος T_{13} .
Κάτοψη και λεπτομέρεια της δυτικής όψης.

Στις δύο μακριές πλευρές παριστάνονται αντωπά από μία δεόμενη μορφή, γυναικεία στη βόρεια και αδιάγνωστη στη νότια, ανάμεσα σε κηροπήγιο και κυπαρίσσι. Στη βόρεια πλευρά (σχ. 5, πίν. 3β) σώθηκε το επάνω μέρος του κορμού της γυναικείας μορφής, που φορά στο κεφάλι καλύπτρα και στο λαμό διπλό μαργαριταρένιο περιδέραιο. Πάνω από το κεφάλι της σώζονται λείψανα επιγραφής, που δήλωνε ίσως το όνομα της νεκρής (πίν. 4α). Ανάμεσα στο δεξί χέρι της και στο κηροπήγιο (σχ. 6) υπάρχει η επιγρα-

φή ΚΥΡΑ¹ ΔΟC ΜΟΙ ΤΙΤΘΙΝ² ΑΛΕΞΑΝ[ΔΡ]Ω που ασφαλώς αποτελεί μια συγκινητική επίκληση του παιδιού που μένει ορφανό και ζητά από τη νεκρή μάνα του να του εξασφαλίσει το θηλασμό του και κατ' επέκταση την επιβίωσή του.

Σχ. 5. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαρωγιαννίδη. Τάφος T₁₃. Βόρεια όψη.

Ανάλογο παράδειγμα επιτύμβιας επιγραφής δεν έχω υπόψη μου, πιστεύω όμως ότι θα μπορούσε να παραλληλιστεί με τις γνωστές επιγραφές από το ουράνιο δείπνο στο κοιμητήριο Πέτρου και Μαρκελλίνου στη Ρώμη, όπου

1. *Κυρά-ᾶς* = κυρία, θηλ. του κύριος ως τίτλος = δέσποινα ή οικοδέσποινα, βλ. H. G. Liddel - R. Scott, Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσης, Αθήναι (ανατύπωση χ. χρ.). Επίσης E. A. Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods, Leipzig 1914. Πρβλ. και επιγραφή σε ψηφιδωτό δάπεδο στο Kissufim τευ Ισραήλ, του έτους 576 ή 578, όπου η λέξη *κυρά* συνοδεύει το όνομα Σιλθούς· βλ. A. Ovadiah-S. Muznik, The Mosaic Pavement of Kissufim, Israel, Mosaïque recueil d'hommages à Henri Stern, Paris 1983, σ. 275 κ.ε., πίν. CLXXXIV, 1. Εδώ, στην επιγραφή της Βεροιας, η λέξη κυρά πρέπει να έχει τη σημασία της μητέρας. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από επιτύμβια επιγραφή στο Göksun της Καππαδοκίας, όπου το επίθετο κυρία συνδυάζεται με τη λέξη μητέρα: «Ζώῃ τῇ κυρίᾳ μητρὶ», βλ. σχετ. J. Robert-L. Robert, «Bulletin Épigraphique» III (1952-1958) αριθμ. 154, όπου και εκτενής σχολιασμός και ανάλογα παραδείγματα. Την επιγραφή στο Göksun μου την επισήμανε η συνάδελφος κα Παναγιώτα Ατζακά, την οποία και ευχαριστώ.

2. *Τιτθύν-τιτθίον*, υποκοριστικό του τιτθός=μαστός ή θηλή του μαστού της γυναίκας, βλ. Liddel-Scott, δ.π.

α. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαργιαννίδη. Γενική άποψη της ανασκαφής.

β. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαργιαννίδη. Ενεπίγραφη καλυπτήρια πλάκα του τάφου Τ₁.

γ. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαργιαννίδη. Τάφος Τ₁₂. Μονογραμματικός σταυρός.

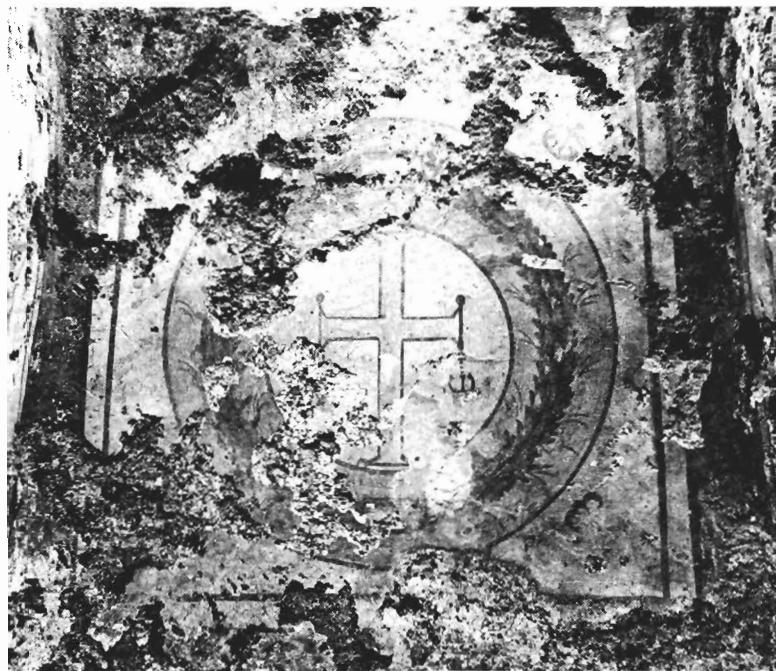
Πλ. 2

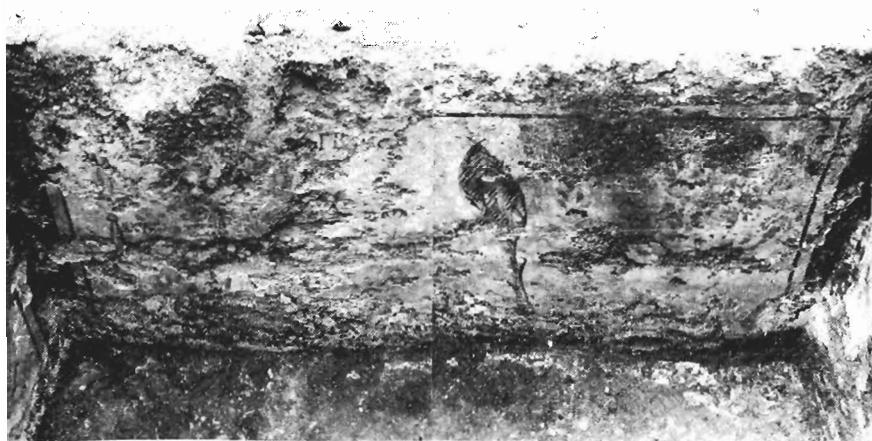
a. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαρηγιαννίδη. Τάφος T₁₂. Η δυτική πλευρά της καμάρας και το στόμιο.

β. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαρηγιαννίδη. Τάφος T₁₂. Δυτική όψη.

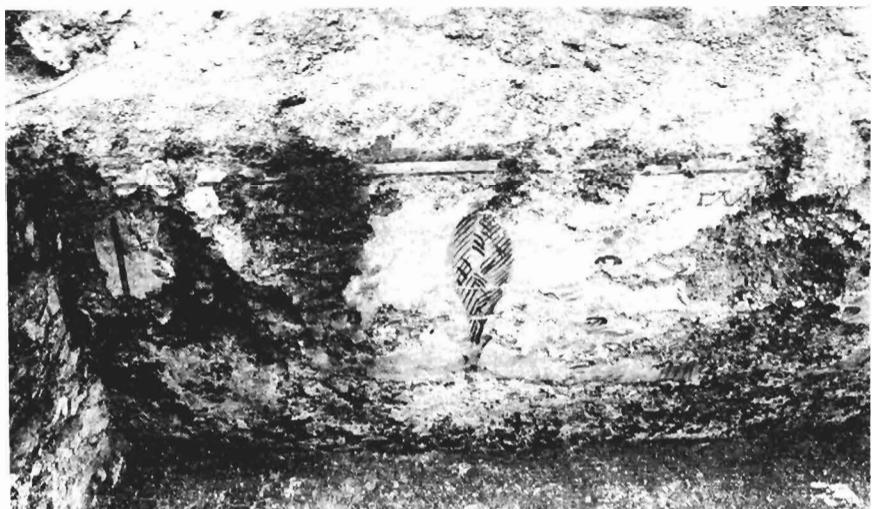
α. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαρωνικού. Τάφος Τ₁₃. Αντική όψη.

β. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαρωνικού. Τάφος Τ₁₃. Βόρεια όψη.

a. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαργιαννίδη. Τάφος T₁₃. Βόρεια όψη. Λεπτομέρεια.

β. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαργιαννίδη. Τάφος T₁₃ Νότια όψη.

διαβάζουμε: IRENE DA CALDA (Ειρήνη δώσε ζεστό κρασί) και AGAPE MISCE MI (Αγάπη, ανακάτωσέ μου κρασί).

Σχ. 6. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαργιγιαννίδη. Τάφος T₁₃.
Λεπτομέρεια της βόρειας όψης.

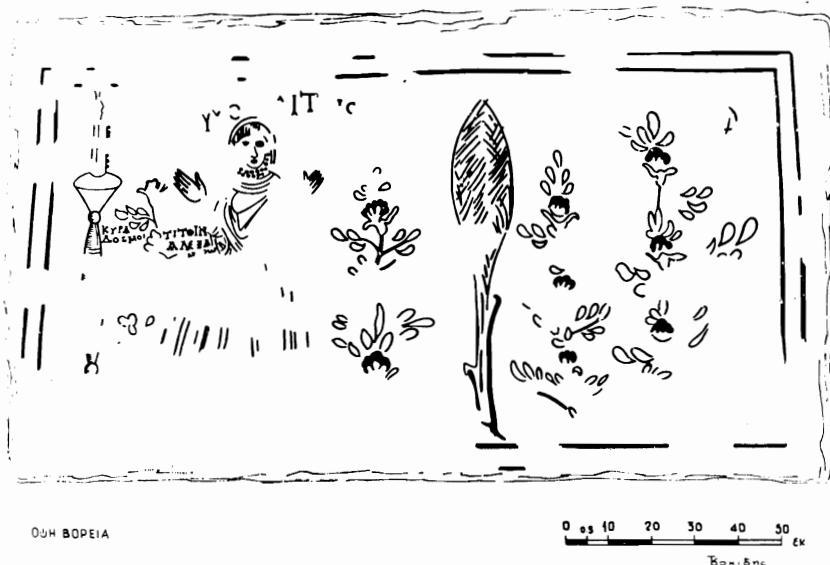
Στην απέναντι νότια πλευρά, παρά τη μεγάλη φθορά του διακόσμου, διακρίνεται σαφώς η ανυιστοιχία που υπήρχε με τη βόρεια πλευρά στο θέμα (σχ. 7, πίν. 43). Από τη μορφή εδώ, που ήταν κι αυτή σε στάση δεήσεως, σώθηκε μόνο το δεξί χέρι, πάνω από το οποίο υπάρχει τμήμα επιγραφής, η αρχή ίσως του ονόματος ΓΛΑ[ΥΚΟΣ] ΓΛΑ[ΥΚΗ].

Στον κάμπο και των δύο παραστάσεων βλέπουμε διάσπαρτα άνθη, τα οποία μαζί με τα κυπαρίσσια, που είναι σύμβολα αθανασίας και αιωνιότητας, υποδηλώνουν έναν άλλο κόσμο, ένα παραδεισιακό τοπίο. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με το πλούσιο ντύσιμο και τα κοσμήματα της νεκρής δέσποινας, κυράς κατά την επιγραφή, η οποία, παρά τη στάση δεήσεως με την οποία εκφράζει τη λατρεία της προς το θεό μέσα στον Παράδεισο, δείχνει σα να μη θέλει να αποχωριστεί την πολυτέλεια που είχε απολαύσει στην επίγεια ζωή της. Αυτό βέβαια δεν είναι ασυνήθιστο φαινόμενο. Ανάλογα παραδεί-

1. P. du Bourgues, Early Christian Painting, London 1965, πίν. 100. Πρβλ. καὶ Γ. Σωτηρίου, Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία, Α', εν Αθήναις 1952, σ. 126, εικ. 70.

γιατί έχουμε πολλά. Πρόχειρα αναφέρω μια ρωμαϊκά δέσποινα στην κατακόμβη του Θράσωνος στη Ρώμη¹ και τη γυναίκα του Ευστοργίου στον ομώνυμο τάφο στη Θεσσαλονίκη².

Για τη χρονολόγηση κι αυτού του τάφου είμαστε υποχρεωμένοι να στηριχτούμε μόνο σε εικονογραφικά και τεχνοτροπικά δεδομένα.

Σχ. 7. Βέροια. Οικόπεδο Χρ. Σαρηγιαννίδη. Τάφος T₁₃. Νότια όψη.

Την ίδια γενική διάταξη στο διάκοσμο καθώς και μεμονωμένα στοιχεία, όπως το στεφάνι, τα κηροπήγια με τις λαμπάδες και τα λουλούδια, εκτός από τις μορφές, παρατηρούμε και στο υπόγειο αριθμ. 4 της νεκροπόλεως της Σαρδικής, που χρονολογείται στον 4ο αι.³ Το χαρακτηριστικό πολύφυλλο στεφάνι που περιβάλλει το σταυρό στον τάφο της Βέροιας μπορεί χωρίς αμφιβολία να παραλληλιστεί με ανάλογα στεφάνια στον τάφο του Φαιστίνου και Δονάτου στη βασιλική extra muros των Φιλίππων⁴. Ο τάφος

1. P. du Bourgues, δ.π., σ. 25, εικ. 80.

2. St. Pelekanidis, Die Malerei der Konstantinischen Zeit, «Akten des VII. Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie», Trier 1965, πίν. CXXVIII, 27.

3. Bl. J. Valeva, Sur certaines particularités des hypogées paléochrétiens des terres Thraces et leurs analogues en Asie Mineure, «Anatolica» VII (1979-1980) 124, εικ. 9 και 10, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

4. Σ. τ. Πελεκανίδης, Η έξω των τειχών παλαιοχριστιανική βασιλική των Φιλίππων, AE 1955, 153, εικ. 40-43.

αυτός χρονολογείται με βάση τα νομίσματα γύρω στα μέσα του 4ου αι. ή καλύτερα στην εποχή του Κωνστάντιου (337-361)¹. Στην ίδια περίοδο αποδίδεται επίσης και σταυρός μέσα σε πολύφυλλο στεφάνι και σε άλλο παλαιοχριστιανικό τάφο των Φιλίππων². Ακόμη συγγενικό στεφάνι, που περιβάλλει μονόγραμμα του Χριστού, εικονίζεται στον τάφο I του Marusinac των Σαλώνων, που χρονολογήθηκε από τους ανασκαφείς στον 4ο αι.³.

Αλλά και οι επίσημες ιερατικές στάσεις των μορφών με τα έντονα περιγράμματα είναι χαρακτηριστικά που μας οδηγούν στον 4ο αι. και μάλιστα προς τα μέσα του, αν συγκρίνουμε τη μορφή της δεόμενης δέσποινας με την ανάλογη παράσταση στην κατακόμβη του Θράσωνος στη Ρώμη, η οποία χρονολογείται σ' αυτήν την εποχή⁴.

Οι τοιχογραφίες των δύο τάφων που εξετάσαμε, πέρα από την αυτή καθαυτή καλλιτεχνική τους αξία, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία αν σκεφτούμε ότι είναι τα πρώτα σημαντικά έργα της παλαιοχριστιανικής ζωγραφικής που έρχονται στο φως στη Βέροια⁵. Τα τοιχογραφημένα αυτά σύνολα έρχονται να προστεθούν στα υπόλοιπα ευρήματα που έχουμε και που δείχνουν την αξιόλογη καλλιτεχνική δραστηριότητα που πρέπει να παρουσίασε η πόλη κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο. Θυμίζω την κοιμητηριακή βασιλική με τα εξαίρετα ψηφιδωτά δάπεδα και τα μαρμαροθετήματα, η οποία είναι ιδρυμένη πάνω σε εθνικό ηρό στο οικόπεδο των αδερφών Πορφύρη⁶, την παλαιοχριστιανική φάση που επεσήμανα κατά την αναστήλωση του μεταβυζαντινού ναού της Παναγούδας⁷, την Παλαιά Μητρόπολη που έχει κτιστεί πάνω στα ερείπια παλαιοχριστιανικού ναού⁸, τους δύο κίονες με τα

1. Πελεκανίδης, δ.π., σ. 153 και 175.

2. Στ. Πελεκανίδης, Παλαιοχριστιανικός τάφος εν Φιλίπποις, «Tortulae, Studien zu altchristlichen und byzantinischen Monumenten», Rom-Freiburg-Wien 1966, σ. 223 κ.ε., πίν. 55a.

3. E. Dugge - R. Egger, Der altchristliche Friedhof Marusinac, Forschungen in Salona, III, Wien 1939, σ. 14, εικ. 21 και για τη χρονόλογηση σ. 80.

4. P. du Bourgues, δ.π., σ. 25, εικ. 80.

5. Ενας μόνο από τους παλαιοχριστιανικούς τάφους που είχαν αποκαλυφθεί παλαιότερα στο απέναντι οικόπεδο. Ιδιοκτησίας Χρ. Σαρηγιαννίδη, διέθετε διάκοσμο αλλά πολύ λιτό, βλ. ΑΔ 32 (1977), Β₂, Χρονικά, 223. Αντίθετα αξιόλογες τοιχογραφίες, αλλά των βυζαντινών χρόνων, κοσμούσαν σε δεύτερη χρήση έναν ελληνιστικό τάφο, που βρέθηκε στην περιοχή του ρολογιού της Βέροιας, βλ. ΑΔ 18 (1963), Β₂, Χρονικά, 251.

6. ΑΔ 29 (1973-1974), Β₃, Χρονικά, 736 και 757 κ.ε., σχ. 14. Λ. Δεριζιώτης, Παλαιοχριστιανικόν κτίσμα εν τη πόλει της Βέροιας, AAA VII (1974) τεύχ. 2, 174 κ.ε., εικ. 1-8.

7. ΑΔ, 1979 (τυπώνεται).

8. Γ. Χιονίδης, Ιστορία της Βέροιας, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 175 κ.ε., όπου και παλιότερη βιβλιογραφία. Συμπληρωματικά για την αποκάλυψη εγκάρσιου κλίτους της

δίζωνα κιονόκρανα στη δυτική πλευρά του ναού του Αγίου Στεφάνου και τέλος τα άφθονα αρχιτεκτονικά μέλη από ναούς παλαιοχριστιανικών χρόνων, από τα οποία άλλα φυλάγονται στη συλλογή της 11ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Βέροιας¹ και άλλα βρίσκονται σε διάφορες εκκλησίες². Και δεν αποκλείεται και άλλοι βυζαντινοί και μεταβυζαντινοί ναοί της Βέροιας, που σώθηκαν ως τις μέρες μας, να έχουν ιδρυθεί σε καθαγιασμένους χώρους από παλαιοχριστιανικούς ναούς, πράγμα που ίσως διευκρινίσουν οι μελλοντικές έρευνες.

ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΠΑΖΑΡΑΣ

βασιλικής βλ. ΑΔ 32 (1977), Β₂ Χρονικά, 234.

1. Μ. Παναγιωτίδη, Βυζαντινά κιονόκρανα με ανάγλυφα ζώα, ΔΧΑΕ, περ. Δ', ΣΤ', (1970-1972) 113, αριθμ. 6, πίν. 31 δ.

2. Π.χ. στη Νέα Μητρόπολη της Βέροιας, βλ. Παναγιωτίδη, θ.π., σ. 88-89 και 121, αριθμ. 153, πίν. 28γ, δ. Επίσης σημειώνουμε τα κιονόκρανα και θωράκια στο ναό της Παναγούδας, τα θωράκια στο τέμπλο του ναού Αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης καθώς και κιονόκρανα και βάσεις κιόνων, που εκτίθενται στον ίδιο ναό.

SUMMARY

The o charis Pazaras, Two Early Christian tombs with wall paintings from Veroia.

Among the fifty three tombs uncovered in 1978 at the Chr. Sarigiannis property, beyond the western walls of Veroia, two are of particular interest due to their wall painted decoration.

The first one (T12) is rectangular with an arched roof. Its inner side walls are decorated with cross shaped, purple monograms.

The second (T13) is plain, crate shaped with richer wall paintings than the former one. On its narrow side is represented a cross encircled by a thickly laurel leafed wreath, while on its long sides are represented facing each other two praying figures between a candelabrum and a cypress.

The artistic manner of the wall paintings of both tombs, places them in the middle of the 4th cent.

These wall paintings are of particular importance as they represent the first significant specimens of Early Christian painting discovered in Veroia. Together with the rest of the archaeological findings, they indicate the artistic flourishing of the town during the Early Christian period.